

Белінська О.Ю.

студентка магістратури

Копейцева Л.П.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української і зарубіжної літератури

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

МІФОПОЕТИЧНА МОДЕЛЬ СВІТУ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ

***Анотація.** У статті охарактеризовано міфопоетичне мислення Тодося Осьмачки. Велика увага приділяється символічним образам як конструенту поезики, які надають художньому тексту митця динамічності, експресивності, емоційної виразності.*

***Ключові слова:** поетикальний дискурс, міфопоетична модель світу, міфологічні сюжети, мотиви, архетипні образи.*

Тодось Осьмачка – видатний український поет, прозаїк, перекладач кінця ХІХ–поч. ХХ ст., творча спадщина якого у вітчизняному літературному житті лише на початку 90-х рр. ХХ ст. стала об’єктом наукових студій. У працях, статтях відомих науковців, зокрема Н. Зборовської, М. Скорського, С. Чернюк досліджуються різні вектори поетичної творчості митця. Таких сучасних аналітиків, поціновувачів творчості письменника як І. Дзюба, М. Жулинський, М. Слабошпицький, Л. Копейцева вражає майстерність, ускладнена метафоричність, вишукана символіка, глибока асоціативність, емоційна завантаженість його поезії. Незважаючи на полярність думок в оцінках, критики переконані в тому, що Осьмачка – митець самотній, ні на кого не подібний, складний, геніальний [1, с. 7]. Проте творчий доробок поета й досі не був предметом широкого дослідницького аналізу літературознавців. Відтак наукове вивчення міфопоетичної моделі світу Т. Осьмачки перебуває в початковій стадії. Саме це й зумовило вибір теми нашої розвідки.

Мета пропонованої статті – простежити особливості міфопоетичного бачення письменника.

Тодось Осьмачка – самотній та видатний митець світового рівня. Сучасний дослідник життя і творчості поета М. Скорський підкреслює, що «творчість Тодося Осьмачки і сама його особистість нагадують чарівну скриньку, ключі до якої добирати буває не дуже легко. Причину цього слід шукати як у своєрідному художньому обдаруванні письменника, так і в імпульсивному характері [9, с. 27].

У художній реалізації свого творчого доробку митець спирався на потужні підвалини міфологічної свідомості. Широке використання митцем особливостей міфологічного мислення та міфологічної символіки можна пояснити тим, що їх застосування створює зручну мову опису довічних моделей особистої та суспільної поведінки, суттєвих законів соціального та природного космосу [6, с. 29].

Використання традиційних міфологічних символів води, землі, вогню досить виразно простежується у його творчій спадщині. Митець розкривав своє розуміння важливих світоглядних проблем шляхом актуалізації архаїчних міфологічних символів, створюючи свій поетичний міфологізований світ у ліричних поезіях, зокрема у вірші *«Марево Есхілового орла»*. Підґрунтям для сакрального є релігійно-християнська символіка, яка відображена на сторінках творів Осьмачки. Поет звертається до Христа, розп'яття, молитви тощо: *І через те кажу я знов і знов: «Христос воскрес водою і землею, і щоб ніколи неповинна кров нігде не впала й краплею своєю; [6, с. 57]; І я до Бога не ішов, а линув, / не почувачи тремтіння ніг [7, с. 37]*.

Міфологічний, фольклорний, біблійний мотиви простежуються у поезії *«Хто»*. Центральним тут є персоніфікований образ правди, розп'ятої на Голгофі. Символіка твору нагадує нам міфологічні уявлення про будову світу. Митець використовує архетип *«гори»*, яка символізує світову вісь, а далі це символічне значення перебирає на себе образ хреста із розп'ятою на ньому людиною. Як бачимо, у Т. Осьмачки образ хреста є біблійним і міфологічним водночас: *У світ упала тінь хреста з півночі на південь. На хресті – людина [7, с. 94]; Розп'яв хтось правду на Голготі знов! [7, с. 112]*.

Звернення до архетипних образів степу, вогнів як втілення підсвідомого зумовлює надвимірний простір буття України: *Ото моя воля сполохала сонних! Весна пролетіла в долинах, з боків її сонце лилось у ріллю... згубила кирею в подільських полях, а воля вдягла, мов зірниця креснула над ставом вечірнім [7, с. 109]*. Атрибутами України у ліриці митця виступають також Чумацький Шлях, зорі й місяць, сонце, поле (поля), гаї, луки, лелеки. Так, у світоглядній концепції Т. Осьмачки людство об'єднане духовною енергією, минуле, сучасне й майбутнє – завжди у взаємозалежності й постають як вічність.

С. Єфремов помітив такі ознаки художнього стилю поета, які зближують його з експресіоністами: *«грандіозно-космічні, трохи ніби туманні образи, що просто аж придушують своєю величчю, застують звичні обрії...»*, *«відтворення жахів суспільного буття»*, *«прагнення непідробленої правди»*, *нагромадження образу на образ, грандіозна сила фантазії, поширений прийом контрастного зображення... роль підсвідомого у творенні образів» [цит. за : 2, с. 56]*.

Погодимось з думкою Л. Копейцевої, що «специфічну архетипну систему (міфосвідомість) письменник постійно використовує для активізації мислення реального та відображеного факту. Така система чималою мірою визначає творення елітарного інформаційного емоційно-свідомісного горизонту в орієнтації етнічних індивідуальностей на національні й духовні центри» [5, с. 134].

Концептуальними для поетичної мови Т. Осьмачки є символи, що «обертаються» навколо архетипного образу матері-землі, тому слушно буде наголосити на тому, що у творчості митця переважає так звана земна модель світу. Серед головних архетипів, які відбивають цю модель є структури з компонентами Україна, степ, поле, село. *І я до Бога не ішов, а линув, / не почувачи тремтіння ніг, / та перервати рідну пуповину, / що в'яже до землі мене, не зміг* [7, с. 181]. Ці рядки з вірша «Немає» розкривають усвідомлення абсурдності буття, суть якого полягає у відсутності для творчої особистості волі без Батьківщини.

У поезії Т. Осьмачка часто звертається до природних явищ, образів, абстрактних понять, що дозволяє стверджувати про наявність у його творчості так званої «астральної» моделі світу. Спостерігаємо, що найчастіше для моделювання художнього астрального світу письменник використовує образи сонця та зірок. Ці складники в авторських текстах виражають такі образні порівняння: «зірки – піщинки», «зірки – іскри», «зірки – сніжинки» тощо [10, с. 111]: *Вже давно в нічній пустелі / Зірки сніжинками дрижать, / давно в бараці раби темні, / як під водою вічні скелі, / на нарах сонними лежать* [7, с. 39].

У поетичних текстах письменника найчастіше образ зірки вжито в прямому значенні. Однак, в творчій уяві поета зірки завжди виступали безсмертними витворами мистецтва, духовними орієнтирами. Тому у віршах Т. Осьмачки зустрічаються такі перенесення: «зірки-знаряддя праці», «зірки-квіти» [8, с. 16]. Наприклад, у порівнянні «зірка-знаряддя праці» важливу роль відіграють не лише зорові асоціації, а й традиційне для давніх українців міфічне ототожнення «неба» і «поля»: *Борона упала на ліси дубові, / зубком зачепилась в небосхил над морем / та й висить на небі на північ зубками, / розгойдана люту сніжними вітрами* [7, с. 26]. Порівняння зірок із зубками борони є індивідуально-авторським.

Саме для ранніх збірок поета образи з концептом «зірка» є продуктивними, пізніше Т. Осьмачка майже не створює «зоряних» метафор. Така позиція, на нашу думку, зумовлена змінами у його поетичній моделі світу.

Т. Осьмачка часто звертався до фольклорних джерел, а відтак у його індивідуально-авторській моделі світу спостерігаємо часткове накладання

семантичних полів лексем «зірка» і «квітка». Створені образи виникають внаслідок зорових асоціацій. Так, у творчій уяві автора форма зірки нагадує пелюстки квітки: *...і бризкає кров аж у стелю світів; / із крапель кривавих зростають зірки, / а зорі на небі, / як в полі волошки, зривають поети / і в'яжуть вінки / на білій чола коханим своїм...* [7, с. 13].

Паралель «зірки – цвяхи», типову для поетичної моделі символістів, Т. Осьмачка також використовує у своїй творчості: *І чи мені вітати, / гей, часи летючі, / Коли великий хаос / будиться в віках, / Коли і небо висить / у космічній кручі / Вже на останніх / змучених зірках?* [7, с. 56].

Отже, конструюючи модель світу з образом зірки, поет звертається до традиційних образних паралелей, користується досвідом митців-попередників, активно вживає схеми перенесення, типові для представників символістської течії та майстерно створює власні образи-символи.

Зустрічаються у поетичній моделі світу Т. Осьмачки образи ночі та місяця, які текстуально пов'язані з образами зірок. Автор порівнює місяць із серпом, «золотою діжею»: *Поглянь, дитино, он туди, / де місяць рогом закотив / гарячі вінця до дубів...* [7, с. 50]. Однак образи ночі та місяця не є численними, вони не отримують домінантного статусу і не зазнають суттєвих змін упродовж поетичної творчості Т. Осьмачки.

Залежно від моральних орієнтирів, ерудованості, освіченості, внутрішнього потенціалу читача вірші митця викликають різні асоціації. На цю ознаку вказує С. Чернюк: «Поетове слово – місток від його уяви до нашої. І якщо картина, що її малює нам наша уява, не збігається з картиною, яку малювала поетові його уява перед втіленням її у слово, то причин цієї розбіжності може бути дві – неточність поетового слова або ж неточність розуміння читачем того слова» [10, с. 114].

Одне з центральних місць у фольклорі, у творчості митців ХІХ – ХХ ст. посідає міфічний образ сонця – джерела земного життя і світла. Чільне місце солярного культу відображає як етноментальні особливості національного світосприйняття, так і цінності загальносвітового рівня. Однак, особливістю поетичного моделювання Т. Осьмачки є те, що за своїм семантичним наповненням архетипний символ сонця ближчий до язичницького світосприйняття давніх слов'ян, ніж до християнської версії світу.

Автор часто використовував художні засоби із солярними елементами, тому для них характерна конотативна варіативність, асоціативність. Так, Т. Осьмачка будує метафори з компонентом «сонце» на основі загальнонародних асоціацій. Поет використовує такі образні паралелі, в яких сонце порівнюється з рослиною, квіткою, хлібом, колесом тощо [8, с. 18]: *Із цуциком милим у житі ганяли / і сонце в долині, мов колесо гнали* [7, с. 35].

Ми вважаємо, що саме образ сонця стає полісимволом: по-перше, виступає поетичним синонімом серця та символізує розчарування і зневіру, а по-друге, – життя, що прямує до свого фізичного завершення: *А крихітка сонця у грудях кипіла, / червоною кров'ю розтоплені зорі / гнала в моїх жилах...* [7, с. 201]. Ці символічні образи, «концепти стають основним структурним компонентом презентованої моделі художнього світу письменника і забезпечують саме існування цієї моделі в її філософському вимірі» [3, с. 100].

Т. Осьмачка, зображуючи небесні реалії, використовує перетин семантичних полів концептів «сонце» і «вогонь»: *...забрали в тебе ми не так, як таті, / але розбоєм в білий день, / коли кипіло сонце на загаті / і гукав півень до гостей* [7, с. 87]. У цілому образ сонця не зазнає авторських структурних і семантичних змін у поетичній моделі Т. Осьмачки.

Як багатогранну особистість з яскравою індивідуальною асоціативністю характеризують Т. Осьмачку створені ним образи проміння. Промінню відповідають такі порівняння – «сліпучих хвиль», «розпечених підков», «сонячних жил»: *...а батько косили / у гонах під шляхом: / об сонячні жили / косою бряжчали...* [7, с. 40].

До астральних образів Т. Осьмачки належить архетип «небо». Образ неба вживається досить часто у метафорах, що відбивають художнє бачення Т. Осьмачкою астральної моделі світу. Вишуканою у художньому світі поета є бінарна опозиція «небо – поле». Ця образна паралель, як зазначалось раніше, характерна для хліборобських культур, а оскільки письменник походить із селянської родини, то відтак є носієм і відповідного типу ментальності: *та, ніби блискавка, вечірнє небо оре...* [7, с. 11].

Т. Осьмачка використовує також релігійні уявлення про небо, зокрема душу, як категорію філософську, релігійну, він співвідносить з небом: *...а з мого неба зорі випадали у жіноче лоно, наче у безодні степових озер* [7, с. 23]. Таке перехрещення у межах поетичної моделі світу свідчить про їх асоціативну близькість у свідомості поета.

У поетичній моделі Т. Осьмачки концепт «небо», зазнаючи образного перевтілення, частіше зустрічається у складі метафор, що змальовують пейзаж. Як правило актуальною залишається ядерна семема, хоч на базі цієї лексеми автор створює й виразні егоцентричні символи [8, с. 17].

Для зображення небесних реалій у моделі світу характерним є незвичне порівняння неба і води, як-от: *над містом небо підпливло угору на радісну світанкову блакить; прозорість стигне у небеснім плесі...; ...і через те в небесний океан летить мій дух і руху не стиня* [7, с. 132]. На перший погляд, для порівняння небесного плеса і небесного океану автор використовує взаємовиключні асоціації, пов'язані із концептом небо. Плес асоціюється у

нашій свідомості з обмеженістю, а океан – із безмежним простором. При утворенні моделі із компонентом «небесний океан» Т. Осьмачка використовує біблійне тлумачення образу неба, в якому останнє наділяється сакральними рисами. Тож, можна зазначити, що небо для поета – це і Бог, і потойбічність, і духовність, і святість. Воно символізує прагнення людини до високого, безмежного в часі та просторі [6, с. 104].

Як сформована творча особистість Т. Осьмачка глибоко і зріло цікавиться проблемами світобудови і світопризначення, а відтак міфопоетичні мотиви та образи в творчості поета інтерпретуються крізь призму іманігативної суті мислення. Домінантними у художній площині письменника є образи першостихій – води, вогню, землі, неба, які позначені значною варіативністю, суперечливою амбівалентністю і психологізмом.

Література

1. Жулинський М. Приречений на самотність і вигнання. *Лірика*. К. : Рад. письменник, 1991. С. 5–18.
2. Зборовська Н. «Танцююча зірка» Тодося Осьмачки. К.: МСП «Козаки», 1996. 64 с.
3. Копейцева Л.П., Груба О.О. Концепти-символи як текстотвірні доміанти художнього світу Р. Іваничука. *Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць*. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. Вип. 8. С.99–101.
4. Копейцева Л.П., Нікуліна Ю.О. Поетична модель світу Тодося Осьмачки. *Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць*. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2013. Вип. 3. С. 145–149.
5. Копейцева Л.П. Груба О.А. Реалізація міфотворчої моделі Р. Іваничука в європейському контексті. *Українська література в загальноєвропейському контексті: Збірник наукових праць*. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. Випуск 1. С.132–139.
6. Лавріненко Ю. Неподоланий поет (Теодосій Осьмачка). *Зруб і парости. Літературно-критичні статті, есеї, рефлексії*. К. : Сучасність, 1999. 114 с.
7. Осьмачка Т. Хто: [поезії]: [для ст. шк. віку] / передмова Жулинського М. К.: Веселка, 1995. 206 с.
8. Поліщук Н. Опозиція «свій / чужий»: конструювання архаїчної моделі світу у міфопоетичному тексті. *Літературознавчі обрії*. 2002. Вип. 22. С. 10–18.
9. Скорський М. Тодось Осьмачка: життя і творчість. К.: Український Центр духовної культури, 1999. С.32–41.
10. Чернюк С. Поезія Осьмачки: від образу до символу (на матеріалі одного твору). *Літературознавчі обрії: праці молодих учених України*. 2001. Вип. 2. С. 111–114.